

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Гаврилюк Людмила Володимирівна

УДК 343.13

+ 351.745.7

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО: КРИМІНАЛЬНО-
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСАДИ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті внутрішніх справ

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, **Галаган Олександр Іванович**, Київський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри кримінального процесу

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Шумило Микола Єгорович**, Національна академія Служби безпеки України, проректор;

кандидат юридичних наук, доцент **Баулін Олег В'ячеславович**, Київський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету

Захист відбудеться 02.07.2009 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.01 в Київському національному університеті внутрішніх справ (03035, м. Київ, Солом'янська пл., 1)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету внутрішніх справ (03035, м. Київ, Солом'янська пл., 1)

Автореферат розісланий 01.06.2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Д. Удалова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Питання відповідальності слідчих, за результати своєї діяльності широко розробляється як загальною теорією права, так і галузевими юридичними науками. Щороку внаслідок неповноти дослідження обставин справи та порушення конституційних прав громадян, у тому числі права на захист обвинуваченого, прокурором та судом повертається на додаткове розслідування значна кількість кримінальних справ, чим порушуються законні інтереси як обвинувачених, так і потерпілих. Зокрема, у 2007 році суди першої інстанції повернули на додаткове розслідування і для усунення виявлених недоліків та істотних процесуальних порушень, а також прокурори відкликали 11,2 тис. справ. На додаткове розслідування повернуто 6,9 тис. справ. Водночас суди видали 3,8 тис. доручень органам досудового слідства щодо виконання певних слідчих дій, із них не виконано 836 судових доручень. У справах публічного обвинувачення місцеві суди постановили виправдувальні вироки стосовно 352 осіб. За фактом порушення законності при провадженні дізнання чи досудового слідства суди постановили 2,3 тис. окремих ухвал¹.

Існуюча методика відповідальності слідчих за порушення, допущені ними при провадженні досудового слідства, та за застосування незаконних методів слідства, на нашу думку, не є цілком ефективними, оскільки щороку значна кількість слідчих за незаконну діяльність притягуються як до кримінальної, так і до дисциплінарної відповідальності. Так, у 2007 році органами прокуратури при здійсненні нагляду за додержанням законності в діяльності ОВС за фактом порушень, допущених при провадженні слідства і дізнання, розглянуто – 12 140 подань і постанов; за фактом порушень, допущених при застосуванні незаконних методів слідства й дізнання – 19 подань та постанов дисциплінарного провадження з ужиттям заходів щодо усунення порушень закону. До дисциплінарної відповідальності притягнуто 13 221 працівників ОВС за фактами порушень, допущених при провадженні слідства й дізнання; за фактом порушень, допущених при застосуванні незаконних методів слідства і дізнання – 18 осіб. За направленими до суду справами до кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності за фактом порушень, допущених при провадженні слідства й дізнання, притягнуто 127 працівників ОВС; за фактом порушень, допущених при застосуванні незаконних методів слідства й дізнання – 75².

Розроблення поняття кримінально-процесуальної відповідальності є важливим, оскільки основою даного виду відповідальності є забезпечення законності, попередження та припинення правопорушень серед слідчих, вирішення таких завдань кримінального судочинства, як виключення свавілля

¹ Статистичні дані взяті з Вісника Верховного Суду України. – 2008. – № 6 (94). – С. 37-43.

² Статистичні дані взяті із звіту показників роботи прокурора за 2007 рік (Форма № П затверджена наказом Генеральної прокуратури України від 14 березня 2005 року № 17, від 3 березня 2006 року № 9, від 26 грудня 2006 року № 67 за погодженням з Держкомстатом України).

з боку органів досудового слідства, попередження та запобігання злочинності, захист прав і законних інтересів громадян, які беруть у ньому участь.

Як свідчать результати проведеного опитування слідчих, у слідчій практиці відбуваються різні порушення слідчим норм кримінально-процесуального законодавства, а саме: несвоєчасне прийняття процесуального рішення за матеріалами дослідчої перевірки, про що вказали 30 % опитаних слідчих, порушення строків провадження досудового слідства у кримінальній справі – 20 %, проведення слідчих дій з порушенням вимог норм кримінально-процесуального права – 20 %, необґрунтоване обрання запобіжного заходу – 14,5 %, проведення слідчих дій без участі понятих, де їх присутність згідно з КПК України є обов'язкова – 15,5 %. Такі чинники неминуче призводять до порушення основних положень кримінального процесу, внаслідок чого одночасно порушуються права громадян та ускладнюється розслідування у кримінальних справах.

Питанням підвищення якості та ефективності слідчої діяльності, пошуку шляхів оптимізації розслідування злочинів присвячені фундаментальні роботи В. Д. Басая, О. В. Бауліна, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, Т. В. Варфоломєєвої, В. І. Галагана, О. І. Галагана, А. Я. Дубинського, А. В. Іщенка, В. С. Зеленецького, Н. С. Карпова, М. В. Костицького, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, М. В. Салтевського, С. М. Стахівського, М. С. Строговича, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, В. Ю. Шепітька, В. П. Шибіки, М. Є. Шумила та багатьох інших. Вагомий внесок у розробку проблеми кримінально-процесуального правопорушення і кримінально-процесуальної відповідальності зроблено Г. М. Ветровою, П. С. Елькінд, З. Ф. Ковригою, Я. О. Мотовиловкером, С. Г. Ольковим, А. І. Столмаковим, Г. Ж. Сулеймановою.

Водночас, констатуючи значний науковий вклад цих вчених у розробку зазначеної проблеми, зауважимо, що наукові пошуки торкалися лише окремих її аспектів. Комплексного ж дослідження стосовно кримінально-процесуальної відповідальності слідчого не проводилося. Фактично залишилися теоретично не розробленими низка ключових проблем, а деякі висунуті припущення вимагають подальшого уточнення і вивчення. Зазначенні питання потребують глибокого осмислення, систематизації, узагальнення існуючого матеріалу, розробки на цій основі пропозицій щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження та свідчить про її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обраний напрям дослідження відповідає Комплексній програмі профілактики правопорушень на 2007-2009 роки, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 № 1767, Концепції розвитку системи відомчої освіти та вузівської науки на період з 2001-2005 років (рішення Колегії МВС України № 9 КМ/1 від 18.12.2000 р.).

Дисертація відповідає тематиці пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних досліджень вищих навчальних закладів та

науково-дослідних установ МВС України на період 2004-2009 рр., яка затверджена наказом МВС України від 5 липня 2004 року №755 “Про затвердження пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ на період 2004-2009 років”. Проведення дослідження цієї теми передбачене планами науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт Київського національного університету внутрішніх справ на 2006–2009 роки.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження, є системна розробка і обґрунтування пропозицій (рекомендацій) щодо встановлення меж застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності, а також визначення підстав застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності.

Мета дослідження зумовила такі *завдання*:

- розкрити різні підходи до проблеми класифікації юридичної відповідальності й оцінити можливість існування кримінально-процесуальної відповідальності, як різновиду юридичної відповідальності;
- визначити поняття кримінально-процесуальної відповідальності слідчого з урахуванням позитивного і негативного її аспектів;
- розкрити та охарактеризувати підстави виникнення кримінально-процесуальної відповідальності слідчих;
- узагальнити слідчу практику з метою встановлення типових кримінально-процесуальних правопорушень при проведенні слідчих дій;
- виявити типові недоліки практичної діяльності слідчого, та дати кримінально-процесуальні науково обґрунтовані рекомендації щодо покращення ефективності діяльності по розслідуванню кримінальних справ слідчими;
- виявити причини та умови, що сприяють кримінально-процесуальним правопорушенням;
- розробити заходи, спрямовані на виявлення та запобігання кримінально-процесуальним правопорушенням;
- дослідити роль посадових осіб і державних органів (начальника слідчого відділу, прокурора, суду), у забезпеченні законної діяльності слідчих.
- розробити пропозиції по вдосконаленню чинного кримінально-процесуального законодавства та рекомендацій для покращення слідчої, прокурорської та судової практики з окреслених вище проблем.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини у сфері кримінального судочинства, що виникають між слідчим та іншими учасниками кримінального процесу під час провадження у кримінальних справах.

Предмет дослідження – відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети і завдань дослідження, його об’єкта та предмета. Методологічною основою є діалектичний метод наукового пізнання соціальних явищ і процесів. Під час

дослідження використовувався *формально-юридичний метод* – для опрацювання норм чинного законодавства України, що стосуються відповідальності слідчого, підготовки пропозицій щодо удосконалення Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України та можливостей їх реалізації в новому кримінально-процесуальному законодавстві України; *порівняльно-правовий* – для аналізу та порівняння зарубіжного і вітчизняного законодавства; *формально-логічний* – застосовувався для визначення понятійного апарату за темою дослідження.

Окрім цього, для з'ясування проблем практики, пов'язаних з використанням кримінально-процесуальних прав та повноважень кримінального процесу, було застосовано метод *соціологічного опитування (анкетування) та статистичний метод* – для узагальнення результатів анкетування слідчих, аналізу конкретних даних статистичної звітності та інших матеріалів практики. Ці та інші методи і підходи наукового дослідження використовувались в роботі у взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило всебічність, повноту й об'єктивність дослідження, істинність отриманих наукових результатів.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали анкетування слідчих МВС, СБУ, прокуратури, податкової міліції (всього опитано 220 слідчих); аналітичні та статистичні матеріали Державного комітету статистики України за 2001–2007 роки, дані отримані в результаті вивчення 180 кримінальних справ, а також особистий практичний досвід, набутий за час перебування на посаді слідчого.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним з перших в українській кримінально-процесуальній науці дисертаційним дослідженням, в якому розглянуто теоретичні та практичні аспекти кримінально-процесуальної відповідальності слідчого й методи її застосування, а також кримінально-процесуальних правопорушень слідчих, шляхи їх виявлення, вивчення та запобігання. До найбільш важливих результатів дослідження належать такі:

вперше:

- визначено три підстави кримінально-процесуальної відповідальності слідчого: факт вчинення слідчим кримінально-процесуального правопорушення; наявність санкції кримінально-процесуальної норми, яка передбачає заходи кримінально-процесуальної відповідальності; винесення уповноваженими на те суб'єктами (начальником слідчого відділу, прокурором і суддею), правозастосовного акту;

- досліджено регулятивну, охоронну, правовідновлюючу та компенсаційну функції кримінально-процесуальної відповідальності;

- розглянуто санкції кримінально-процесуальних норм, як характеризуючий критерій заходів кримінально-процесуальної відповідальності слідчого;

- розглянуто чинники, які негативно впливають на діяльність слідчого, та сприяють вчиненню слідчими кримінально-процесуального правопорушення, й обґрунтовано необхідність їхнього вивчення з метою

вироблення заходів щодо попередження кримінально-процесуальних правопорушень;

удосконалено:

- поняття кримінально-процесуальної відповідальності слідчого у негативному аспекті – сутність якої полягає у застосуванні до слідчого санкцій передбачених нормами кримінально-процесуального права, в наслідок вчинення слідчим кримінально-процесуального правопорушення, або прийняття незаконного рішення по кримінальній справі, що забезпечується у примусовому порядку державою в особі її посадових осіб, з метою відновлення порушених прав суб'єктів кримінально-процесуального права, що тягне настання негативних наслідків для слідчого;

- визначення кримінально-процесуальної відповідальності у позитивному аспекті, сутність якої полягає у добросовісному виконанні слідчим покладених на нього кримінально-процесуальним законодавством і іншими нормативно-правовими актами процесуальних прав і обов'язків по порушеній ним кримінальній справі;

- поняття кримінально-процесуальне правопорушення вчинене слідчим, сутність якого полягає у вчиненні слідчим протиправного, винного, суспільно-шкідливого діяння (дії чи бездіяльності) по розслідуваній ним кримінальній справі, яке тягне за собою юридично визначені негативні наслідки, як для суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, так і для самого слідчого;

- розкрито складові частини кримінально-процесуального правопорушення вчиненого слідчим (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона);

дістало подальший розвиток:

- положення про існування відомчого контролю, прокурорського нагляду і судового контролю, як діяльність органів, які констатують у своїх процесуальних документах факт вчинення слідчим кримінально-процесуального правопорушення;

- наукові підходи до розв'язання проблеми відповідальності у сфері кримінального процесу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані й обґрунтовані в дисертації висновки сприятимуть правильному застосуванню норм кримінально-процесуального законодавства й забезпеченню правомірної діяльності слідчого під час розслідування кримінальних справ.

Отримані результати дисертації використовуються:

- у практичній діяльності слідчих (акт впровадження Слідчого управління ГУ МВС України в м. Києві вих. № 1/5537 від 24 червня 2008);

- у навчальному процесі – при розробленні навчально-методичних матеріалів для проведення семінарів і практичних занять з дисципліни “Теорія судових доказів”(акт впровадження Київського національного університету внутрішніх справ № 545 від 17 вересня 2008);

- у правотворчій діяльності – для вдосконалення положень чинного КПК України і розробці проекту нового Кодексу, а також під час підготовки інших законопроектів, нормативних актів, що регламентують діяльність органів прокуратури, досудового слідства й суду (лист вих. № 46/41 ВР від 17.09.2008).

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана на кафедрі кримінального процесу Київського національного університету внутрішніх справ. Результати дослідження, що викладені в дисертації, були оприлюднені на науково-звітній конференції “Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави” (Львів, 16 лютого 2007 року), Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції “Проблеми та перспективи реформування права України очима молодих вчених” (Запоріжжя, 23 березня 2007 року), Всеукраїнській міжвузівській науковій конференції молодих вчених та аспірантів “Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина” (Івано-Франківськ, 20 квітня 2007 року) і науково-практичній конференції “Кримінальний процес України в контексті європейських стандартів судочинства” (Київ, 7 грудня 2007 року).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в семи наукових публікаціях: трьох статтях, що опубліковані у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, а також чотирьох тезах доповідей науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків на 5 сторінках, додатків на 18 сторінках, списку використаних джерел (240 найменувань). Повний обсяг дисертації становить 207 сторінки, з них загальний обсяг тексту – 164 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дисертації; визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; охарактеризовано мету, головні завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено дані про їх апробацію та впровадження, а також щодо публікацій, структури й обсягу роботи.

Розділ 1 “Кримінально-процесуальна відповідальність як вид юридичної відповідальності” складається з трьох підрозділів і присвячений дослідженню загальнотеоретичних питань щодо поняття та видів як юридичної відповідальності загалом, так і кримінально-процесуальної відповідальності слідчого зокрема.

У **підрозділі 1.1 “Поняття та види юридичної відповідальності”** зазначається, що методологічну основу для визначення сутнісних характеристик видів юридичної відповідальності становить вчення теорії

держави та права. Автором проаналізовано поняття та види юридичної відповідальності, до яких може бути притягнений слідчий за порушення кримінально-процесуального законодавства. Звертається особлива увага на позитивний і негативний її аспекти. Розглядаючи роль відповідальності у сфері кримінального судочинства, автор відзначає, що характерною ознакою існуючих визначень понять юридичної відповідальності є застосування до особи, яка вчинила правопорушення, заходів державного примусу, передбачених санкцією порушеної норми, в установленому процесуальному порядку. Тому ймовірність настання відповідальності за незаконні дії слідчого може стимулювати даного суб'єкта кримінального процесу до дотримання приписів кримінально-процесуального законодавства. Ефективність здійснення слідчим покладених на нього процесуальних обов'язків прямо залежить від заходів відповідальності, які можуть бути застосовані в разі незаконної його діяльності. Тобто повинні існувати заходи процесуального впливу на слідчого, які відповідно до кримінально-процесуального закону регулювали б його діяльність.

Проаналізувавши загально визнані види юридичної відповідальності, дисертант розкриває підстави притягнення слідчого до кримінальної, дисциплінарної та адміністративної відповідальності, й зазначає, що класифікація юридичної відповідальності на види залежно від галузі права не збігається з галузевою структурою права, оскільки видів юридичної відповідальності менше ніж галузей права, а за порушення норм різноманітних галузей права може застосовуватися відповідальність одного і того самого виду, або в межах однієї галузі права можуть існувати різноманітні види відповідальності. Діяльність слідчого безпосередньо регламентується нормами кримінально-процесуального права, тому, на думку дисертанта, заходи відповідальності за порушення вимог норм кримінально-процесуального права повинні бути закріплені безпосередньо в нормах кримінально-процесуального законодавства.

У підрозділі 1.2 **“Кримінально-процесуальна відповідальність слідчого як вид юридичної відповідальності”** дається авторське визначення понять “кримінально-процесуальна відповідальність” та “кримінально-процесуальна відповідальність слідчого”, вказуються особливості й характерні риси кримінально-процесуальної відповідальності слідчого. Особливу увагу приділено аналізу поглядів науковців (З. Ф. Ковриги, Г. М. Ветрової, Г. Ж. Сулейманової) стосовно понять кримінально-процесуальної відповідальності в позитивному і негативному аспектах, що є дискусійним у правовій літературі. Дисертант зазначає, що позитивна юридична відповідальність має місце як до моменту вчинення кримінально-процесуального правопорушення, так і після нього. У першому випадку вона виявляється у вигляді добросовісного ставлення до своїх обов'язків, тому немає необхідності застосовувати до винного каральних заходів, оскільки мети можна досягти не вдаючись до них, у другому – у ліквідації шкідливих наслідків правопорушення.

Автор висловлює думку, що кримінально-процесуальна відповідальність

слідчого буде ефективною у разі єдності позитивного і негативного аспектів, оскільки в основі кримінально-процесуальної відповідальності слідчого, за виконання покладених на нього процесуальних обов'язків щодо проведення слідчих дій, лежить, перш за все, оцінка ним самим своєї діяльності з точки зору співвідношення її закону.

У підрозділі 1.3 **“Кримінально-процесуальна відповідальність слідчого, що передбачена нормами кримінально-процесуального законодавства”** дисертант стверджує, що сутність кримінально-процесуальної відповідальності полягає, насамперед, у тому, що вона повинна виступати формою регулювання кримінально-процесуальних правовідносин суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Головну роль у реалізації цієї відповідальності відіграють санкції кримінально-процесуальних норм, які у своєму змісті передбачають заходи кримінально-процесуальної відповідальності.

Розглянувши та проаналізувавши санкції відповідних кримінально-процесуальних норм, дисертант зазначає, що заходи кримінально-процесуальної відповідальності виконують такі функції: охоронну, регулятивну, правовідновлюючу, і компенсаційну. Але головне призначення кримінально-процесуальної відповідальності полягає в тому, що вона є заходом відновлення порушеної законності при здійсненні слідчим процесуальної діяльності.

Розділ 2 “Кримінально-процесуальне правопорушення як одна з підстав кримінально-процесуальної відповідальності” складається з двох підрозділів, в яких розкрито поняття кримінально-процесуального правопорушення, вчиненого слідчим, та охарактеризовано його складові елементи, а також встановлено чинники, які спонукають слідчих до вчинення кримінально-процесуальних правопорушень.

У підрозділі 2.1 **“Поняття та склад кримінально-процесуального правопорушення”** автор детально аналізує поняття, склад та види кримінально-процесуальних правопорушень, вчинених слідчими. Дисертант розглядає кримінально-процесуальне правопорушення слідчого як одну з підстав застосування кримінально-процесуальної відповідальності, а також розмежовує такі суміжні поняття, як “кримінально-процесуальне правопорушення” та “слідча помилка”, звертаючи увагу на те, що при допущенні слідчим помилки відсутній прями́й умисел у його діях.

Ознаками кримінально-процесуального правопорушення слідчого дисертант вважає такі:

- 1) протиправну поведінку слідчого, яка проявляється у прийнятті ним незаконного рішення у кримінальній справі;
- 2) діяння, що може проявитися як у формі дії, так і бездіяльності;
- 3) наслідок свідомої поведінки слідчого, тобто вчинення правопорушення слідчим, який розуміє характер і значення свого діяння й може керувати своїми вчинками, й при провадженні слідчих дій у кримінальній справі сам обирає варіант поведінки;
- 4) винне діяння, характерною ознакою якого є умисел;

5) наявність причинного зв'язку між діянням, тобто між прийнятим незаконним рішенням слідчого, і негативними наслідками, що настали;

6) кримінально-процесуальне правопорушення слідчого завжди завдає законним інтересам громадян шкоди, а тому завжди є небажаним.

З точки зору юридичних наслідків, кримінально-процесуальне правопорушення як юридичний факт породжує реалізацію заходів кримінально-процесуальної відповідальності, за винятком кримінально-караних діянь.

Для слідчого, як для суб'єкта кримінально-процесуального правопорушення, юридичні наслідки завжди будуть негативними. Водночас кримінально-процесуальне правопорушення може розцінюватися як юридичний факт, на основі якого: виникають процесуальні правовідносини у зв'язку з притягненням слідчого до кримінально-процесуальної відповідальності; виникають для слідчого нові процесуальні права і обов'язки; змінюються або припиняються ті правовідносини, учасником яких він був. Отже, кримінально-процесуальне правопорушення завжди передбачає можливість настання юридичних наслідків, що виражаються у втраті слідчим процесуальних прав.

У *підрозділі 2.2. “Незаконність рішення слідчого як головна характерна ознака кримінально-процесуального правопорушення слідчого”* звертається увага на те, що характерною ознакою кримінально-процесуального правопорушення, вчиненого слідчим, є прийняття незаконного рішення у розслідуваній ним кримінальній справі. Автором, на підставі аналізу слідчої практики, охарактеризовано чинники, що впливають на прийняття слідчим процесуальних рішень у кримінальній справі, усунення яких сприяло б підвищенню відповідальності слідчих до виконання своїх професійних обов'язків. На підставі викладеного, з метою вдосконалення діяльності слідчого, дисертантом обґрунтовано пропозицію щодо затвердження норм навантаження слідчого та впровадження розмежування спеціалізації слідчих за видами розслідуваних ними кримінальних справ, що сприятиме підвищенню їх професійного рівня.

Розділ 3 “Застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності посадовими особами й державними органами, що здійснюють нагляд і контроль за діяльністю слідчого” складається з трьох підрозділів, в яких розглядається діяльність начальника слідчого відділу, прокурора і суду, спрямована на виявлення та констатування кримінально-процесуальних правопорушень слідчого, з метою застосування до нього заходів кримінально-процесуальної відповідальності.

У *підрозділі 3.1 “Діяльність начальника слідчого відділу, спрямована на застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності”* зазначається, що застосовувати свої повноваження начальник слідчого відділу може з метою: повного, об'єктивного та всебічного дослідження обставин кримінальної справи; виявлення та усунення порушень слідчим норм КПК України.

Обґрунтовано, що норми закону, які надають начальнику слідчого

відділу можливість давати обов'язкові для виконання вказівки слідчому з кримінальної справи, що розслідується, майже з усіх питань слідства, суперечить положенню про те, що всі рішення про керівництво слідством і провадження слідчих дій слідчий виконує самостійно. Негативно відбивається на самостійності слідчого також його адміністративне підпорядкування начальнику органу дізнання.

Розглядаючи повноваження начальника слідчого відділу щодо передачі кримінальної справи від одного слідчого іншому, дисертант зазначає, що безпідставна така передача справи неприпустима, оскільки це призводить до зниження якості розслідування, а також до порушення процесуальних строків розслідування кримінальної справи. На думку дисертанта, чинний КПК України необхідно доповнити статтею, яка б передбачала всі можливі підстави передачі кримінальної справи від одного слідчого до іншого.

Обґрунтовано думку про доцільність закріпити повноваження начальника слідчого відділу щодо винесення вмотивованої постанови при передачі кримінальної справи від одного слідчого іншому, із зазначенням підстав передачі даної кримінальної справи.

Дисертант звертає особливу увагу на те, що запобігти грубим порушенням слідчим норм КПК України насамперед може начальник слідчого відділу, оскільки до його повноважень також належить і прийняття матеріалів дослідчої перевірки про факт учинення злочину, вивчаючи які він повинен ретельно дослідити: чи зібрані дані матеріали без порушення закону; чи дійсно присутній склад злочину; чи була подія злочину загалом. Тому, на думку дисертанта, роль начальника слідчого відділу в діяльності слідчого є дуже суттєвою і є помилковою думка, що його повноваження мають суто організаційний характер.

Заходами реагування начальника слідчого відділу на вчинені слідчими правопорушення є: відсторонення слідчого від провадження розслідування у конкретній кримінальній справі; передача кримінальної справи від одного слідчого іншому.

Автором обґрунтовано пропозицію щодо внесення доповнень до кримінально-процесуального законодавства: ст. 114-1 "Повноваження начальника слідчого відділу" доповнити частиною такого змісту: "Начальник слідчого відділу має право відсторонити слідчого від подальшого провадження досудового слідства у справі, якщо ним допущені суттєві порушення вимог цього Кодексу під час розслідування кримінальної справи, та доручити провадження по даній кримінальній справі іншому слідчому".

У **підрозділ 3.2 "Діяльність прокурора, спрямована на застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності слідчого"** обґрунтовано, що підставою застосування кримінально-процесуальної відповідальності до слідчих є юридичне визнання компетентними посадовими особами і державними органами, в даному випадку прокурором факту вчинення слідчим кримінально-процесуального правопорушення та винесення щодо нього правозастосовного акта, в якому констатується дане правопорушення.

Завдання прокурорського нагляду полягає у сприянні: розкриттю

злочинів, захисту особи, її прав, свобод, власності, прав установ, підприємств, організацій від злочинних посягань; виконанню вимог закону про невідворотність відповідальності за вчинений злочин; запобіганню незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності; охороні прав і законних інтересів громадян, які перебувають під слідством; здійсненню заходів щодо запобігання злочинам, усунення причин та умов, що сприяють їх учиненню.

Виявивши порушення норм КПК України слідчими, прокурор може вжити таких заходів: скасування незаконних постанов слідчого; зміна запобіжного заходу; повернення кримінальної справи на додаткове розслідування; відсторонення слідчого від провадження у кримінальній справі, по якій були допущені ним порушення норм КПК України; передача кримінальної справи від одного слідчого іншому в разі виявлення значних порушень слідчим норм КПК України; порушення стосовно слідчого дисциплінарного провадження.

У підрозділі 3.3 *“Діяльність суду, спрямована на застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності слідчого”* автор зазначає, що інститут судового контролю у сфері кримінального судочинства сприяє підвищенню якості проведення слідчим досудового розслідування по кримінальній справі. Використовуючи зазначені в законі повноваження, суд при виявленні порушень слідчим норм КПК України для відновлення законності може скасувати незаконні постанови слідчого, а при наявності для цього підстав – повернути кримінальну справу на додаткове розслідування. На думку автора, одним із найсуворіших заходів реагування суду на правопорушення слідчого, вчиненого ним під час розслідування кримінальної справи, є винесення виправдувального вироку у випадках, коли не встановлено події злочину, або коли в діянні підсудного немає складу злочину.

ВИСНОВКИ

На підставі викладених у дисертації положень, виходячи з досягнутого рівня розробки проблеми відповідальності слідчого: кримінально-процесуальні засади, а також проведеного комплексного аналізу чинних нормативно-правових актів та регламентованих ними суспільних відносин, сформульовано висновки, що відповідають вимогам наукової новизни, мають значення для науки та правоохоронної практики, зокрема:

1. Методологічною основою для визначення понять кримінально-процесуальної відповідальності та кримінально-процесуальних правопорушень є вчення загальної теорії держави та права.

2. Визначено мету кримінально-процесуальної відповідальності, яка полягає у:

- регулюванні діяльності слідчого під час розслідування ним кримінальної справи і спрямована на відновлення порушених прав осіб, які

залучені до розслідуваної кримінальної справи, у випадку їх порушення слідчим;

- дотриманні слідчим законності під час здійснення своєї діяльності, що безпосередньо сприяє створенню режиму точного й неухильного здійснення законів та інших нормативно-правових актів у сфері кримінального судочинства;

- сприянні здійсненню належного і ефективного нагляду та контролю за неухильним дотриманням слідчим приписів норм кримінально-процесуального права з метою виявлення порушень і притягнення винних у їх скоєнні до відповідальності.

3. Мета кримінально-процесуальної відповідальності, у свою чергу, визначає такі її функції, а саме:

- охоронна – виражається в необхідності забезпечити відповідне виконання учасниками кримінально-процесуальної діяльності наданих їм процесуальних прав і обов'язків, правомірну і допустиму реалізацію правозастосовної діяльності. Перш за все це стосується державних органів і посадових осіб, від діяльності яких залежить остаточний результат по розслідуваній ними кримінальній справі;

- регулятивна – полягає в тому, що учасники кримінально-процесуальної діяльності повинні усвідомлювати можливість настання негативних наслідків у випадку недотримання ними вимог законодавства;

- правовідновлююча – полягає у відновленні порушених прав і законних інтересів учасників кримінально-процесуальної діяльності, тобто відновлення доброго імені незаконно притягнутого до кримінальної відповідальності, встановлення відповідного становища в суспільстві, яке було до моменту притягнення особи до кримінальної відповідальності, а також поновлення даної особи на робочому місці у випадку відсторонення її від посади внаслідок провадження у кримінальній справі;

- компенсаційна – полягає у відшкодуванні особі шкоди, завданої внаслідок незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, тобто особі має бути відшкодована як матеріальна, так і моральна шкода, завдана внаслідок незаконних дій слідчого.

4. Кримінально-процесуальні санкції та санкції інших норм права створюють нормативну базу для застосування конкретних заходів як кримінально-процесуальної відповідальності слідчого, так і інших видів юридичної відповідальності, до яких може бути притягнутий слідчий за незаконні результати своєї діяльності.

5. Кримінально-процесуальна відповідальність слідчого буде ефективною за умови єдності позитивного і негативного її аспектів, оскільки в її основі, за виконання покладених на слідчого процесуальних обов'язків щодо проведення слідчих дій, лежить, перш за все, оцінка ним своєї діяльності з точки зору відповідності її закону.

6. Визначено фактичні і юридичні підстави для застосування кримінально-процесуальної відповідальності. До фактичних підстав можна віднести факт вчинення суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності

кримінально-процесуального правопорушення, до юридичних – санкції норм кримінально-процесуального права, які передбачають заходи кримінально-процесуальної відповідальності, й констатування посадовими особами (начальником слідчого відділу, прокурором і суддею) у процесуальному документі виявлених порушень слідчим норм кримінально-процесуального права під час розслідування кримінальної справи.

7. Доведено, що слідча помилка і кримінально-процесуальне правопорушення – не тотожні поняття. Характерною ознакою слідчої помилки є те, що при її допущенні в діях слідчого відсутній прями́й умисел. На відміну від слідчої помилки, кримінально-процесуальне правопорушення – це протиправне, винне, суспільно шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності, яке спричиняє юридично визначені негативні наслідки для правопорушника. Складовими елементами кримінально-процесуального правопорушення є суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона.

8. На підставі аналізу проведеного опитування слідчих, а також вивчення слідчої практики визначено перелік чинників, які впливають на слідчого при прийнятті ним рішення у кримінальній справі: 1) неналежний рівень підготовки слідчих кадрів у навчальних закладах; 2) відсутність у слідчих, які після закінчення навчання приступили до виконання службових обов'язків в органах досудового слідства, професійних навичок і практичних знань; 3) знаходження у провадженні слідчих значної кількості кримінальних справ; 4) плинність кадрів у слідчих відділах; 5) недостатня взаємодія із співробітниками оперативних підрозділів, що виражається в неналежному виконанні доручень слідчого; 6) неналежне матеріально-технічне оснащення слідчих; 7) незацікавленість слідчих у результатах своєї діяльності.

9. З метою вдосконалення слідчої діяльності запропоновано закріпити певні норми навантаження слідчих.

10. Запропоновано доповнити чинний КПК України статтею, яка б передбачала всі можливі підстави передачі кримінальної справи від одного слідчого до іншого, зокрема: а) хвороба слідчого; б) надмірна завантаженість; в) тривала відпустка; г) коли один слідчий не справляється з розслідуваною ним кримінальною справою, а інший – має досвід у розслідуванні даної категорії кримінальних справ; д) за необхідності об'єднання декількох кримінальних справ у одне провадження; е) у разі виявлення грубих процесуальних порушень слідчого. Також у даній статті необхідно передбачити обов'язок начальника слідчого відділу при передачі кримінальної справи від одного слідчого іншому щодо винесення вмотивованої постанови, із зазначенням відповідних підстав.

11. Запропоновано внести такі доповнення до чинного КПК України: 1) ст. 53-1 доповнити частиною такого змісту: “У разі порушення кримінальної справи стосовно особи слідчий, орган дізнання, прокурор і суд зобов'язані роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав у разі недоведеності її участі у вчиненні злочину”; 2) ст. 114-1 доповнити частиною такого змісту: “Начальник слідчого відділу має право відсторонити слідчого

від подальшого провадження досудового слідства у справі, якщо ним допущені суттєві порушення вимог цього Кодексу під час розслідування кримінальної справи, та доручити провадження по даній кримінальній справі іншому слідчому”; 3) у п. 3 ч. 1 ст. 367 “істотне порушення кримінально-процесуального закону” навести вичерпний перелік таких істотних порушень, до яких можна віднести:

- безпідставне порушення кримінальної справи;
- необґрунтована відмова в порушенні кримінальної справи;
- необґрунтоване обрання запобіжного заходу;
- порушення встановленого порядку проведення слідчих дій;
- проведення слідчих дій без присутності понятих у випадку, коли їх участь є обов’язковою;
- порушення права на захист підозрюваного, обвинуваченого.

12. Здобувачем констатовано, що характерною ознакою кримінальної відповідальності є те, що вона застосовується за незаконні діяння слідчого, які мають найбільшу суспільну небезпеку, реалізується виключно в судовому порядку на підставі винесеного суддею обвинувального вироку. А також зазначено, що діяння, вчинені слідчими, перераховані в ст. 371–374, 380–381, 387 КК України, можуть завдавати шкоди як повнолітнім особам, так і неповнолітнім, які через свої вікові інтелектуальні, психологічні особливості, та через відсутність у них життєвого досвіду та інші особливості не спроможні повною мірою протистояти як психологічному, так і фізичному впливу з боку слідчого. Тому, пропонується ст. 371–374 КК України доповнити такими положеннями:

- ч. 3 ст. 371 – після слів “були вчинені” доповнити словосполученням “стосовно неповнолітніх або”;
- ч. 2 ст. 372 – після слів “Те саме діяння” доповнити словосполученням “вчинене стосовно неповнолітнього або”;
- ч. 2 ст. 373 – після слів “Ті самі дії” доповнити словосполученням “вчинені стосовно неповнолітнього або”;
- ч. 2 ст. 374 – після слів “Ті самі дії” доповнити словосполученням “вчинені стосовно неповнолітнього або”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гаврилюк Л. В. Питання кримінально-процесуальної відповідальності слідчого / Л. В. Гаврилюк // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2007. – № 3. – С. 207–214.

2. Гаврилюк Л. В. Кримінально-процесуальна норма, як підстава кримінально-процесуальної відповідальності / Л. В. Гаврилюк // Юридична Україна. – 2008. – № 1. – С. 53–56.

3. Гаврилюк Л. В. Поняття та склад кримінально-процесуальних

правопорушень / Л. В. Гаврилюк // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 3. – С. 180–185.

4. Гаврилюк Л. В. Захист прав та законних інтересів громадян на досудовому слідстві: матеріали наук.-звітної конф. [“Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави”], (Львів, 16 лют. 2007 р.) – Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 344–346.

5. Гаврилюк Л. В. Окремі аспекти вдосконалення кримінального процесу України: тези доп. Всеукр. студент. наук.-практ. конф. [“Проблеми та перспективи реформування права України очима молодих вчених”], (Запоріжжя, 23 берез. 2007 р.) / за заг. ред. С. М. Тимченка і Т. О. Коломієць. – Запоріжжя : Запоріз. нац. ун-т, 2007. – С. 115–117.

6. Гаврилюк Л. В. Норма кримінально-процесуального права, як форма регулювання відносин учасників кримінального процесу: матеріали Всеукр. міжвуз. наук. конф. [“Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина”], (Івано-Франківськ, 20 квіт. 2007 р.). – Івано-Франківськ, 2007. – С. 331–333.

7. Гаврилюк Л. В. Умови та порядок відшкодування шкоди, завданої особі незаконним кримінальним переслідуванням: тези доп. наук.-практ. конф. [“Кримінальний процес України в контексті європейських стандартів судочинства”], (Київ, 7 груд. 2007 р.). – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 45–47.

АНОТАЦІЯ

Гаврилюк Л. В. Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ, 2009.

Дисертація присвячена комплексному вивченню відповідальності слідчих у кримінально-процесуальному аспекті як соціального явища, правової категорії та правового інституту. Досліджено поняття, підстави кримінально-процесуальної відповідальності слідчих у позитивному і негативному аспектах, а також охарактеризовано поняття та складові частини кримінально-процесуальних правопорушень слідчих. Встановлено та проаналізовано чинники, які негативно впливають на діяльність слідчих і спонукають їх до вчинення кримінально-процесуальних правопорушень. Досліджено заходи реалізації кримінально-процесуальної відповідальності.

Обґрунтовано висновок про те, що зміст кримінально-процесуальної відповідальності визначається з урахуванням позитивного та негативного її аспектів, що цілком висвітлює сучасне соціальне призначення даного інституту. Унаслідок цього виявлено доцільність існування двох форм реалізації кримінально-процесуальної відповідальності (добровільної та примусової), а безпосередню роль у механізмі її реалізації відіграє діяльність уповноважених на те посадових осіб (начальника слідчого відділу, прокурора і судді).

Ключові слова: кримінально-процесуальна відповідальність, позитивна кримінально-процесуальна відповідальність, ретроспективна (негативна) кримінально-процесуальна відповідальність, слідча помилка, незаконні рішення слідчих, кримінально-процесуальне правопорушення слідчого.

АННОТАЦІЯ

Гаврилюк Л. В. Ответственность следователя: уголовно-процессуальные основы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Киевский национальный университет внутренних дел. – Киев, 2009.

В диссертации рассмотрен комплекс теоретических и практических проблем, связанных с ответственностью следователя за совершённые им правонарушения; проанализирована судебно-следственная практика, нормативная база и литературные источники с целью разработки положений научной теории уголовно-процессуальной ответственности.

В работе автор определяет общетеоретическое понятие “ответственность”, изучает ее виды, функции и основания её применения, а также понятие “правонарушение”, его состав и виды.

Надлежащее место в диссертации принадлежит рассмотрению видов юридической ответственности за совершение уголовно-процессуальных правонарушений: уголовной, административной, дисциплинарной и гражданской. Автору удалось проследить связь отдельных правонарушений в нескольких видах юридической ответственности. На основании этого сделан вывод о действенности определенных норм. Наиболее эффективным механизмом привлечения к ответственности за совершение уголовно-процессуальных правонарушений принадлежит уголовному законодательству. Но автор обращает внимание на роль уголовно-процессуальной ответственности как формы регулирования уголовно-процессуальных правоотношений субъектов уголовно-процессуальной деятельности. Предложены некоторые положения по усовершенствованию уголовного законодательства с целью разработки реального механизма возложения на виновных лиц обязанности отвечать за совершение исследуемых правонарушений.

Обосновывается положение о том, что содержание уголовно-процессуальной ответственности следователя определяется с учетом позитивного и негативного ее аспектов, что вполне раскрывает современное социальное значение данного института. Это объясняет целесообразность существования двух форм реализации уголовно-процессуальной ответственности (добровольной и принудительной), а непосредственную роль в механизме ее реализации играет деятельность начальника следственного отдела, прокурора и судьи, объектом влияния которых выступает поведение (как правомерное, так и противоправное) субъектов уголовного судопроизводства.

Исследовав различные точки зрения ученых по определению уголовно-процессуальной ответственности, диссертант предлагает авторскую дефиницию. Уголовно-процессуальная ответственность в негативном аспекте проявляется в применении к следователю санкций, предусмотренных нормами уголовно-процессуального права, за совершённое им уголовно-процессуальное правонарушение во время расследования уголовного дела, или в последствии принятия незаконного решения по уголовному делу, которая обеспечивается в принудительном порядке государством в лице её должностных лиц (начальника следственного отдела, прокурора, судьи) с целью возобновления нарушенных прав субъектов уголовно-процессуального права, что влечёт негативные последствия для следователя.

Суть понятия уголовно-процессуальной ответственности в позитивном аспекте заключается в добросовестном исполнении следователем возложенных на него уголовно-процессуальным законодательством и другими нормативно-правовыми актами процессуальных прав и обязанностей по возбуждённому им уголовному делу.

Автором разграничены такие понятия, как уголовно-процессуальное правонарушение и следственная ошибка.

Рассмотрены причины, которые способствуют принятию следователем незаконного решения по уголовным делам. С целью исследования средств выявления, устранения и предупреждения уголовно-процессуальных правонарушений проанализирована деятельность начальника следственного отдела, прокурора и суда (судьи). Четко определен полный перечень таких уголовно-процессуальных средств и сформулированы рекомендации по их совершенствованию, а также процедуры использования данных средств.

Ключевые слова: уголовно-процессуальная ответственность, позитивная уголовно-процессуальная ответственность следователя, ретроспективная уголовно-процессуальная ответственность следователя, следственная ошибка, незаконные решения следователя, уголовно-процессуальные правонарушения следователя.

SUMMARY

Gavriliuk L.V. Investigator's Responsibility: Procedural Criminal Principles. – Manuscript.

Thesis for the Scholarly Degree of Ph.D. in Law in the speciality 12.00.09 – criminal process and criminalistics; legal expertise. – Kyiv National University of Internal Affairs. – Kyiv, 2009.

The thesis is dedicated to the integrated study of investigators' responsibility in the procedural criminal aspect, as social phenomenon, legal category and legal institute. The thesis covers concepts, grounds of procedural criminal responsibility of investigators in positive and negative aspects, as well as describes concepts and component parts of procedural criminal delinquencies of investigators. Factors having an adverse effect on activity of investigators and inducing them to committing procedural criminal

delinquencies have been analyzed. Measures of implementation of procedural criminal responsibility have been investigated.

The conclusion is being substantiated on the fact that the contents of procedural criminal responsibility should be determined subject to positive and negative aspects thereof, that elucidates entirely the modern social purpose of this institute. As a result of this, it has been revealed the expediency of existence of two forms of implementation of procedural criminal responsibility (voluntary and compulsory), and the activity of authorized officials (head of the investigating department, public prosecutor and judge) is of direct importance in the mechanism of its implementation.

Key words: procedural criminal responsibility, positive procedural criminal responsibility, retrospective (negative) procedural criminal responsibility, investigator's mistake, illegal resolutions of investigators, procedural criminal delinquency of investigator.